

LA CARTA DE FRANQUÍCIA DE PREIXANA (L'URGELL)
ATORGADA PEL MONESTIR DE VALLBONA
(11 D'AGOST DE 1228)

JOSEP MARIA SANS I TRAVÉ

A l'arxiu del monestir de Santa Maria de Vallbona s'hi conserva a la Sèrie Pergamins, amb el número 21 de la Carpeta del segle XII, un document que enregistra l'atorgament d'una sèrie de privilegis, coneguts genèricament amb el nom de «carta de franquícia», concedits l'11 d'agost de 1228 per l'abadessa Ermessenda de Rubió (1191-1229), juntament amb d'altres membres de la comunitat, a onze habitants del seu domini de Preixana. El fet que aquest instrument sigui encara inèdit i desconegut, car no n'hi ha cap referència a l'extensa i gairebé exhaustiva obra de l'eminent historiador de Vallbona, Josep Joan Piquer i Jover, així com tampoc a l'obra magna del professor Josep Maria Font i Rius sobre les cartes de població i franquícia, i que, per altra banda, sigui de moment l'únic d'aquests tipus de concessions que hom conegui del monestir de Vallbona, m'ha mogut a presentar-ne aquí la publicació acompanyada del present comentari.

Prèviament i per tal d'emmarcar cronològicament i socialment aquesta concessió analitzem els precedents del senyoriu vallbonenc damunt l'esmentada població.

PRECEDENTS DE LA CONSTITUCIÓ DEL SENYORIU DE VALLBONA
DAMUNT PREIXANA

Preixana, població de l'Urgell, es troba situada relativament a prop del monestir cistercenc amb el qual entrà històricament molt aviat en contacte formant part de la seva baronia. D'entre les poblacions que havien d'integrar la futura baronia de Vallbona, Preixana cronològicament en fou la tercera, després de Montesquiú, el Vilet i els Exaders, i al davant de llocs tan propers al cenobi com Llorenç de Vallbona i Rocallaura.¹

En els inicis de la restauració cristiana de la zona del Baix Urgell el lloc de Preixana formà part de l'extens terme del castell de Verdú, car així es desprèn de la concessió feta el 30 de novembre de 1081 per Arnau Company, la seva muller Guilla i llur fill Oliver a Guillem Bernat i a la seva esposa Beatriu.² D'entre les afrontacions que hom assignava a aquest castell s'especificava que els seus límits eren el castell de Granyena, el territori de Vallfogona o l'Ametlla, el castell d'Anglesola i el reguer de Tàrrega, que hom identifica amb l'actual riu Dondara. És evident, per tant, que el terme de Preixana restava inclòs, d'una manera certament imprecisa, dins la banda occidental del terme del castell de Verdú.

La colonització catalana en aquest sector occidental del comtat barceloní s'havia dut a terme precisament a través de les bases que representaven dos dels esmentats castells, Tàrrega i Anglesola, i establertes arran de la política reconqueridora duta a terme per Ramon Berenguer I a mitjan segle XI. El primer consta ja existent cap a 1056 i durant uns anys representà l'avançada catalana en la zona;³ Anglesola seguí també ben aviat les passes del seu castell veí, car Ramon Berenguer I el concedí també per aquesta època a Berenguer Gombau, fundador del llinatge dels Anglesola, concessió que després fou ratifi-

1. Josep Joan PIQUER I JOVER, *Abaciologi de Vallbona (1153-1977)*, Santes Creus, 1978, pàg. 61. Agraïixo al bon amic i col·lega Gener Gonzalvo i Bou els suggeriments que m'ha fet en l'elaboració d'aquest treball així com les aportacions de noves perspectives en la recerca dels Anglesola.

2. Joan Josep PIQUER I JOVER, *El senyoriu de Verdú*, Tarragona, 1968, pàgs. 99-100, Doc. I.

3. Josep Maria FONT I RIUS, *Els usos i costums de Tàrrega*, Tàrrega, 1992, pàgs. 15-18.

cada al mateix noble pels fills de l'anterior comte Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II el 26 de juny de 1079.⁴ És interessant de ressaltar que en aquesta darrera escriptura els concedents certificaven que per part de Berenguer Gombau i la seva esposa Sança «ja havien conreat alguna part del territori i construït alguns edificis».⁵ La documentació posterior confirma, d'altra banda, que efectivament les actuacions dels esmentats esposos havien culminat com a mínim en la construcció de l'església del lloc, ja que Sança, probablement vídua del seu marit, decidí donar el 7 de febrer de 1097 aquesta església a Santa Maria de Solsona.⁶

La família dels Anglesola havia assumit per encàrrec dels comtes de Barcelona la colonització a partir de la segona meitat del segle XI d'una part del territori urgellenc.

El nom de membres de la nissaga apareix freqüentment en la documentació d'aquesta època, sigui participant en accions militars i de reconquesta, sigui col.laborant en la seva tasca de fixació mitjançant l'establiment de nous pobladors en els assentaments humans que propiciaren. La seva capacitat militar no està només al servei dels comtes de Barcelona, sinó que sovint participen en les campanyes bèl·liques dels comtes d'Urgell. Així, Arnau Berenguer col.laborà amb els esmentats comtes urgellencs en les accions de reconquesta dutes a terme a la banda més meridional del seu territori, i concretament, en la conquesta de Balaguer, car a començament de 1101 el dit noble confirmava la donació, juntament amb Ermengol V i el bisbe sant Ot, feta pel vescomte Guerau Ponç d'unes propietats situades a Balaguer en favor de l'abat de Sant Pere d'Àger.⁷ La col.laboració d'aquest Anglesola en la presa de la capital de la Noguera es veuria recompensada al cap de poc temps, el 13 d'abril de 1106, amb la concessió en feu per part de l'esmentat vescomte de la suda de Balaguer i la donació

4. *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, a cura de FRANCISCO MIQUEL ROSELL, vol. I, Barcelona, 1945, doc. 165, pàgs. 174-175.

5. *Ibidem*, pàg. 174.

6. Josep BINEFA I MONJO, *El senyoriu d'Anglesola en la Catalunya medieval: selecció de textos inèdits*, «URTX. Revista Cultural de l'Uregell», 4 (Tàrraga, 1992), pàg. 34.

7. Fra Pere SANAHUJA, o.f.m., *Història de la ciutat de Balaguer*, Balaguer, 1984, pàg. 106.

de diversos drets i rendes a la ciutat.⁸ La fitació de la suda realitzada al cap d'uns anys —el 7 de juny de 1110 era concedida pel comte Ermengol VI a l'església diocesana urgellenca—⁹ confirmava la possessió efectiva d'una casa a la ciutat per part d'Arnau Berenguer d'Anglesola, tocant a l'alcàsser.

La presència d'Arnau Berenguer d'Anglesola sovinteja per aquesta època en els actes importants dels comtes relatius a concessions pertanyents a la zona meridional del seu territori. Així, quan el 23 de novembre de 1106 el regent Pedro Ansurez i la seva esposa Elo donaven el castell de Gerb a Santa Maria de Solsona el dit Arnau Berenguer signava com a testimoni.¹⁰ Ben aviat al seu nom s'afegiran els dels seus dos fills Berenguer Arnau i Ramon Arnau, els quals juntament amb el seu pare col.laboraran en les campanyes de recuperació cristiana de la zona. Així quan el 2 de març de 1116 Ermengol VI infeudava el castell de Balaguer a Pere Berenguer hom troba els tres esmentats Anglesola com a testimonis de l'acte.¹¹

No foren només els comtes d'Urgell els qui es beneficiaren del suport dels Anglesola per a l'expansió dels seus dominis en aquest sector del territori, sinó que aquesta família representà un ajut important per a la colonització de la part més occidental del comtat de Barcelona. Confirma el que acabem de dir la convenença signada el 5 de juny de 1118 entre Ramon Berenguer III i Arnau Berenguer d'Anglesola, per la qual el primer encomanava a aquest darrer els castells de Corbins i d'Alcoletge per a la seva defensa i com a posició per a propiciar la conquesta posterior de Lleida.¹² Malgrat els esforços que devia esmerçar Arnau Berenguer en la fortificació d'aquell lloc, atesa la seva consideració de posició estratègica per part dels moros de Lleida, aquests aconseguiren ben aviat desbaratar les actuacions de l'Anglesola i recuperar Corbins.¹³ En tot cas, uns anys més tard, havia de ser

8. *Ibidem*, pàgs. 139-140; E. CORREDERA, *Noticia de los Condes de Urgel*, Lleida, 1973, pàg. 77.

9. Cebrià BARAUT, *Els documents, dels anys 1101-1150, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, «URGELLIA» IX (1988-89), doc. 1258, pàgs. 89-90.

10. P. SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer*, pàg. 98; Jaime VILLANUEVA, *Memorias cronológicas de los Condes de Urgel*, Balaguer, 1976, doc. XX, pàgs. 317-318.

11. P. SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer*, pàg. 139.

12. *Liber Feudorum Maior*, vol. I, doc. 166, pàgs. 175-176.

13. E. CORREDERA, *Noticia de los Condes de Urgel*, pàgs. 84-85.

precisament en aquest lloc on s'havien de trobar els exèrcits cristià i musulmà; aquest darrer sofrí una important derrota,¹⁴ que no suposà, però, la recuperació cristiana del lloc, ja que força anys després, el 1143, la plaça de Corbins es trobava encara en poder sarraí.¹⁵

Si segons sembla l'actuació a Corbins per part de l'Anglesola no reeixí, aquell mateix any d'aquest encàrrec per part del comte de Barcelona, els tres nobles —el pare, Arnau Berenguer, i els seus fills Berenguer i Bernat— posaven la base per a la creació d'un nou nucli poblacional a la banda central de la comarca d'Urgell en concedir a Ramon Barrufell i la seva dona Sança una torre situada al lloc de Palau, dins el terme del castell d'Anglesola.¹⁶ És probable també que per aquests anys s'hagués colonitzat el lloc anomenat Torre de Cortesa —actual castell del Remei— i que una branca dels Anglesola —representada per Berenguer Arnau, germà d'Arnau Berenguer— hi hagués bastit una fortificació per tal de garantir-ne l'assentament agrícola. Aquest Berenguer Arnau, casat amb Guilla, degué morir poc abans del 1123. D'entre les seves disposicions testamentàries coneixem que deixà l'esmentada Torre de Cortesa al Priorat del Gualter. El responsable d'aquest convent aconseguiria el 8 de juliol de 1123 la confirmació de la donació per part de l'esmentada Guilla, vídua de Berenguer Arnau, i dels seus fills Berenguer i Bernat, a canvi de la concessió a la dita dona i a Bernat de la meitat de les rendes de la dita possessió.¹⁷

Tal com hem vist, dels dos fills de Berenguer Gombau d'Anglesola —Arnau Berenguer i Berenguer Arnau— és el primer qui desenvolupà una major activitat per la zona, o bé en tot cas és aquest de qui la documentació ha servat un major rastre i que abasta cronològicament tota la primera meitat del segle XII. Ell representa la branca troncal dels Anglesola, senyors d'aquest lloc. Hom el troba el 28 de febrer de 1126, juntament amb el seu germà Berenguer Arnau, actuant de testimoni de la donació que els germans Pere i Dalmau Ponç feren a l'església de la Seu i que incloïa a lous a Peramola, Guardiola, Puigverd

14. *Ibidem*, pàg. 85.

15. S. SOBREQÜÉS VIDAL, *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona, 1970, pàg. 185.

16. Prim BERTRAN I ROIGÉ, *Història de Palau d'Anglesola*, doc. I, pàgs. 51-52.

17. Antoni BACH, *Els documents del priorat de Santa Maria de Gualter de l'Arxiu Episcopal de Solsona*, «URGELLIA» VIII (1986-1987), doc. 16, pàg. 235.

i «una vinya a Anglesola, al costat del camí que va pel mig del puig vell».¹⁸

Arnau Berenguer s'anà convertint progressivament en un dels nobles més importants de la zona com ho palesa la seva presència constant en els instruments que recullen els actes de més transcendència per al territori. El 2 de desembre de 1129 apareix com a testimoni a la convenença feudal signada entre Arnau Mir de Tost i Gombau de Ribelles.¹⁹ Pocs anys després, el 4 de juny de 1131, Arnau Berenguer rebia per disposició testamentària de Guerau Ponç de Cabrera el castell de Balaguer, que hauria de tenir pels fills de l'esmentat vescomte.²⁰ A començament de novembre de l'any següent, el 1132, es trobava present a l'acte que enregistrà la convenença entre el bisbe de la Seu i Berenguer Guillem de Bescaran sobre el domini episcopal de Bescaran, tot signant al costat de Pere, vescomte de Castellbò.²¹ I quan el 27 de gener de 1133 Ermengol VI concedia al bisbe de la Seu diversos drets i béns a la Vall d'Andorra, no hi mancava tampoc la signatura d'Arnau Berenguer, així com la del seu fill Berenguer Arnau.²²

El 8 de febrer de 1133 atorgava el seu primer testament el comte Ermengol VI. A l'acte hi figurava la part més selecta de la noblesa urgellenca. També aquí hi foren presents Arnau Berenguer d'Anglesola i els seus dos fills Berenguer Arnau i Ramon Arnau, els quals signaren com a testimonis el document.²³ Cal destacar, a més, que l'amistat del comte amb els Anglesola determinà que Ermengol VI nomenés els dos primers esmentats com a marmessors del seu testament.

Uns anys més tard, el mateix comte atorgava un segon testament en el qual de bell nou s'enregistra l'amistat amb què honorà els Anglesola, ja que aquesta vegada nomenà marmessors el pare —Arnau Berenguer— i els dos fills —Berenguer Arnau i Ramon Arnau—. ²⁴

Les bones relacions dels Anglesola no se cenyiren només als comtes de Barcelona i d'Urgell i els nobles més destacats d'aquella part del

18. Cebrià BARAUT, *Els documents, dels anys 1101-1150, de l'Arxiu capitular de la Seu d'Urgell*, «URGELLIA», IX(1988-1989), doc. 1376, pàgs. 196-197.

19. C. BARAUT, *Ibidem*, doc. 1405, pàg. 220.

20. P. SANAHUJA, *Historia de la ciutat de Balaguer*, pàg. 140.

21. C. BARAUT, *Els documents, dels anys 1101-1150, de l'Arxiu capitular de la Seu d'Urgell*, «URGELLIA» IX(1988-1989), doc. 1423, pàgs. 234-235.

22. C. BARAUT, *Documents, dels anys 1101-1150*, doc. 1424, pàgs. 235-236.

23. C. BARAUT, *Els documents, dels anys 1101-1150*, doc. 1425, pàgs. 236-239.

24. J. VILLANUEVA, *Memorias cronológicas*, doc. XXII, pàgs. 322-324.

territori, sinó que aquest llinatge mantingué una bona amistat amb el bisbe de la Seu, de qui rebria alguns feus pertanyents a l'església en aquesta banda de la diòcesi. Confirma el que acabem de dir la concessió feta en favor d'Arnau Berenguer pel bisbe Pere Berenguer del castell d'Ivars, segons instruments confegits el 18 d'abril i el 6 de desembre de 1134,²⁵ o bé la seva assistència, el 9 de juny de 1140, a l'acte de confirmació en favor de l'església d'Urgell de diverses donacions realitzades anteriorment pel comte Ermengol VI.²⁶

Cap a mitjan segle devia finir Arnau Berenguer d'Anglesola, del qual, segons la major part d'autors que han estudiat aquesta família, sorgiren les tres línies principals dels Anglesola, és a dir, la branca de Vallbona, iniciada pel seu fill Ramon Arnau, la de Bellpuig, representada per Berenguer Arnau, i la d'Anglesola pròpiament dita, continuada per Arnau, per bé que segons el nostre parer ha d'ésser Bernat.

La línia de Bellpuig veuria ben aviat reforçada la seva possessió d'aquest lloc a través de la concessió específica feta per Ramon Berenguer IV el 15 de novembre de 1139.²⁷ La concessió comtal en favor de Berenguer Arnau suposava de fet la creació d'una baronia al lloc anomenat «Pujols Rubiols» —topònim precedent de l'actual Bellpuig—, que aleshores es trobava erm i que era delimitat per altres llocs pertanyents als Anglesola, és a dir, per l'orient, amb els termes dels castells de Montperler i Montalbà, pel migdia, per les expansions occidentals dels termes de Verdú i Preixana, per ponent per la serra del Portell i el riu Corb, i pel nord, amb les expansions dels termes d'Anglesola i Seana.²⁸

Els Anglesola, seguint el pla colonitzador traçat pels comtes de Barcelona, dugueren a terme una important tasca de colonització a la comarca de l'Urgell. A més de Bellpuig, molts anys abans ja s'havien preocupat del Palau d'Anglesola. El 14 de setembre de 1118 n'havien

25. C. BARAUT, *Documents. dels anys 1101-1150*, docs. 1437, pàgs. 248-249, i 1439, pàg. 250.

26. C. BARAUT, *Els documents. dels anys 1101-1150*, doc. 1471, pàgs. 275-276.

27. Antoni BACH I RIU, *Bellpuig d'Urgell i la seva Antiga Baronia al Pla d'Urgell*, Barcelona, 1972, pàg. 25. El text llatí de la concessió és publicat per Gener GONZALVO I BOU, *El senyoriu d'Anglesola en la Catalunya medieval*, a «URTX. Revista Cultural de l'Urgell», 4 (Tàrraga, 1992), pàg. 47. Reeditat al volum XXIV de *Catalunya Romànica*, Barcelona, 1997 (en premsa).

28. Antoni BACH I RIU, *Ibidem*, pàg. 26.

iniciat la colonització en concedir els germans Arnau Berenguer i Berenguer Arnau, juntament amb els seus respectius fills, el lloc a Ramon Barrufell i a diversos repobladors.²⁹ Passat ja mitjan segle, hom potenciava la tasca en concedir el 25 de juliol de 1158 Bernat d'Anglesola, fill de l'esmentat Berenguer Arnau, vuit sorts de terra, dos farraginars, una era i cases a la població a diversos pagesos.³⁰ Uns anys més tard, Arnau, germà del dit Bernat, juntament amb la seva muller Ermessen i llur fill Pere Berenguer, venien els drets que posseïen en un mas que l'orde del Temple tenia a Palau d'Anglesola pel preu de 32 morabatins.³¹

Així, hom troba Bernat d'Anglesola, descendent del fundador de la nissaga, potenciant encara a mitjan segle XII la tasca colonitzadora a la banda més occidental del terme de Verdú, precisament en el lloc anomenat Preixana. En efecte, l'esmentat Bernat, juntament amb la seva mare Guilla, concedia el 16 de juny de 1155 una parellada de terra, consistent en sis sorts, a Berenguer Teixidó i a la seva dona Ermesendis.³² Aquest document —que probablement és l'únic conservat de tota una sèrie d'instruments referits a la mateixa temàtica— reflecteix la tasca de colonització del territori duta a terme per l'esmentat Bernat d'Anglesola. Ho vindria a confirmar el redactat del mateix instrument on s'especifica que els «donataris assumiran les mateixes obligacions i serveis que faran els altres aprisionadors del lloc».³³

L'acció colonitzadora d'aquest noble s'anà consolidant de manera que a la banda occidental del terme de Verdú es constituïrien a mitjan del segle XII diversos nuclis poblacionals. És en aquest sentit que uns anys més tard, en la donació que Berenguer Arnau d'Anglesola, primer senyor de Bellpuig, féu del castell de Verdú a la seva filla Berenguera —probablement amb motiu de les seves noces amb Guillem

29. Prim BERTRAN I ROIGÉ, *Història de Palau d'Anglesola*, doc. I, pàgs. 51-52.

30. Prim BERTRAN I ROIGÉ, *Història de Palau d'Anglesola*, doc. II, pàgs. 53-54. Sobre aquest personatge i les seves activitats a les Terres de Ponent vegeu Flocel SABATÉ, *Judici entre el comte Ramon Berenguer IV i Bernat d'Anglesola*, «Ilerda. Humanitats», 49 (1991), pàgs. 129-142.

31. *Ibidem*, doc. IV, pàg. 57.

32. José Maria FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, Madrid-Barcelona, 1969, doc. 100, pàgs.154-155.

33. *Ibidem*, doc. 100, pàg. 155.

de Cervera— s'esmentin ja els termes dels castells de Preixana i de Bonpas, com a fites de la seva banda de ponent.³⁴

Progressivament aquests petits nuclis poblacionals, sorgits a través de l'acció conreadora de petits grups de colonitzadors i situats en els límits del castell de Verdú, s'anaren consolidant al marge del castell-mare tot aconseguint també adquirir una certa personalitat pròpia. Confirmaria la independència i desvinculació de Verdú per part de Preixana i de Bonpàs el fet que al cap de vint anys de l'esmentada concessió de Verdú, Berenguera d'Anglesola o de Cervera, ja mort el seu marit, Guillem de Cervera, juntament amb el seu fill i homònim Guillem de Cervera —que d'ara endavant distingirem amb el nom del Monjo— en concedir als habitants de Verdú la franquícia d'eixorquia i l'exempció del terç senyorial de les vendes de les cases amb la condició que les edificuessin al pla que hi havia davant del castell per tal d'aconseguir una major seguretat per als habitants, hom no feia ja cap referència als esmentat termes veïns de Preixana i Bonpàs.³⁵

A Verdú, de la mateixa manera que a Preixana, els senyors maldaven aquests anys per intensificar la posada en conreu de les terres del terme, car sabem que el 1192 l'esmentada Berenguera, juntament amb el seu fill Guillem de Cervera, havia concedit als habitants del lloc cent astes de terra situades a la seva reserva dominical, al costat d'una vinya dels concedents, sota el mòdic cens d'una mujada de blat anual.³⁶

A final del segle XII Guillem de Cervera «el Monjo», posseïa els suara esmentats dos castells de Verdú i Preixana, els quals precisament acabarien en poder dels dos monestirs cistercencs que per aquesta època anaven configurant el seu domini territorial en aquest sector del país, Poblet —que acabaria possessionant-se de Verdú— i Vallbona —que adquiriria el de Preixana—.

Guillem de Cervera fou un personatge paradigmàtic dels nobles d'aquesta part interior del país a les acaballes del segle XII i a començament del següent. Amb un domini territorial gens menyspreable, format per diversos castells, terres i drets, Guillem de Cervera integrava la petita colla de nobles que acompanyaven sovint

34. Josep Joan PIQUER I JOVER, *El senyoriu de Verdú*, pàgs. 100-103, doc. II.

35. José Maria FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, II, doc. 174, pàgs. 241-242.

36. Josep Maria FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, III, pàgs. 688-689, doc. 398.

el monarca, participant al seu costat en campanyes militars i rebent com a compensació, entre d'altres coses, l'amistat del rei. Característiques comunes identifiquen també molts d'aquests nobles d'entre les quals excel·leix la seva profunda religiositat que els portarà sovint a visitar, com s'esdevingué amb el nostre personatge, els Sants Llocs. N'és també un cas ben semblant Pere de Queralt, feudatari de l'Espluga de Francolí i senyor de diversos llocs de la Conca de Barberà i Comalats, que, a final de la dècada dels anys cinquanta del segle XII, emprengué també un pelegrinatge a Jerusalem.³⁷ Una altra característica de la seva religiositat és la relació amb les institucions monàstiques de la contrada, a les quals, en la seva qualitat d'egregis benefactors, concedeixen importants donacions; alguns d'ells, fins i tot —com és el cas dels dos nobles que anem esmentant, Guillem de Cervera i Pere de Queralt—, després d'una vida intensa i fecunda, per tal d'alliberar-se de les preocupacions del segle, cercaran en el silenci del cenobi la pau dels seus esperits professant-hi com a monjos. Sovint també alguns membres de la pròpia família engrossiran les files de les comunitats de les quals són benefactors. En el cas concret de Guillem de Cervera «el Monjo» la seva mare Berenguera, a més d'ésser l'organitzadora del monestir de Vallbona hi va professar, així com la seva germana Eldiarda d'Àger, la qual aconseguiria la dignitat abacial (1232-1242).³⁸

La relació de molts d'aquests integrants de la noblesa catalana amb els monestirs o amb altres cases religioses —com poden ser els ordes militars del Temple o de l'Hospital— es veurà especialment recompensada per una actitud de recíproca benefactoria; és a dir, sovint aquests personatges trobaran en les institucions monàstiques o religioses un suport per a les seves accions colonitzadores i, si més no, un ajut econòmic per als moments més crítics. Amb freqüència aquests nobles acudirán als monestirs o centres religiosos a la recerca de diners, que els responsables eclesiàstics facilitaran amb les garanties suficients que moltes vegades se cenyiran a un domini o castell, especialment cobejat pels prestadors, i que a la llarga vindrà a passar definitivament a mans d'aquests darrers.

Guillem de Cervera representa, doncs, un exemple ben reeixit del retrat que hem esbossat. Guillem havia trobat en el monestir de Poblet,

37. Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Pere de Queralt, primer feudatari de l'Espluga de Francolí (1150-1166)*, «Universitas Tarraconensis» I (1977-78), pàgs. 37-38.

38. PIQUER, *Abaciologi*, pàgs. 74 i 78.

com molts altres nobles de la seva categoria —com el seu parent Bernat d'Anglesola, que acudí sovint al cenobi a manllevar diners i fins i tot hi adquirí a crèdit blat, un rossí i quatre muls—³⁹ una solució per a les seves constants necessitats de numerari. Així, sabem, per exemple, que amb motiu de voler realitzar el pelegrinatge a Jerusalem manllèva pel juliol de 1203 al cenobi mil morabatins;⁴⁰ prèviament, però, el monestir ja li havia deixat, per bé que en desconeixem el motiu, altres mil quatre-cents sous i altres cent mil que el monestir s'havia compromès a pagar pel seu deutor des de la propera festa de Sant Miquel de setembre a un any al creditor o creditors de Guillem.⁴¹ Es tractava, per tant, d'una quantitat considerable de diner la que devia el noble al monestir pobletà.

Molt probablement Guillem de Cervera decidí dur a terme el seu viatge a Terra Santa en ple estiu de 1203 de manera que prèviament intentà arranjar els seus deutes amb el monestir. Per aquest motiu el 29 de juliol de 1203 empenyorà a Poblet els seus castells de Verdú i Preixana de manera que el cenobi en percebés les rendes fins que hagués recuperat tots els diners que Guillem de Cervera devia als monjos. Exceptuava de la penyora allò que ja havia concedit al monestir de Vallbona, que ho hauria de percebre aquesta comunitat. En el cas que morís durant el pelegrinatge, afegia als esmentats dos castells el de Montornès de Segarra en la penyora i donava la seva dominicatura de Verdú al monestir. Finalment per tal de garantir la percepció de les rendes penyorades, Guillem de Cervera donava com a fiadors el seu nebot Ramon Berenguer d'Àger, el seu parent Guillem d'Anglesola i Gombau de Ribelles.

Arran, doncs, d'aquest acord de 1203 Poblet es possessionà d'aquests dos llocs i en percebé durant bastant de temps les rendes. L'any 1222 encara restaven per cobrar tres mil masmudines del deute de Guillem de Cervera.⁴² No degué ser fàcil el senyoriu dominical temporal de Poblet sobre aquests dos llocs, ja que per tal de garantir-ne la pacífica possessió, i a petició de l'abat, Jaume I el 3 de juny de

39. Vegeu Agustí Altisent, *Poblet. Bernat d'Anglesola i dues expedicions militars d'Alfons el Cast (València i Tolosa)*, a *Miscellanea Populetana*, «Scriptorium Populeti», I, Abadia de Poblet, 1966, pàgs. 155-185.

40. Joan Josep PIQUER I JOVER, *El senyoriu de Verdú*, pàg. 103, doc. III.

41. *Ibidem*, pàg. 103, doc. III.

42. *Ibidem*, pàgs. 104-105, doc. IV.

l'esmentat any, mentre estava assetjant la població de Castelló, rebia sota la seva especial protecció els castells de Verdú i Preixana, amb els seus habitants i béns, i mentre estigués penyorat al monestir.⁴³ Uns anys més tard, entre aquesta data i començament de 1227, Guillem de Cervera degué desempenyorar el castell de Preixana, ja que Poblet davant les dificultats de la tinença de Verdú aconseguí del papa Gregori IX la concessió de la salvaguarda de la Santa Seu per als drets que el monestir tenia en aquest darrer lloc i que li havien pervingut per donació de Guillem de Cervera.⁴⁴ Atès que en aquesta salvaguarda no es troba ja cap referència a Preixana hom ha de suposar que aquest castell havia revertit novament a Guillem de Cervera.

Hem consignat més amunt que quan, a l'estiu de 1203, Guillem de Cervera penyorà a Poblet el lloc de Preixana n'exceptuà expressament els drets que posseïa en el lloc el monestir de Vallbona.

La introducció dominical del cenobi femení a Preixana s'havia realitzat uns anys abans gràcies a la generositat del senyor del lloc, Guillem de Cervera, el qual el 26 d'abril de 1189 concedí al monestir vallbonenc una peça de terra situada a l'esmentat terme.⁴⁵ L'actitud adoptada per aquest noble devia respondre al pes que la seva mare, Berenguera de Cervera o d'Anglesola, tenia en el monestir, ja que per aquest temps hi devia ingressar com a monja,⁴⁶ després que uns anys abans, assumint la responsabilitat de guiar els inicis de la comunitat, hagués aconseguit la seva incorporació a l'orde del Císter.⁴⁷ A final de la dècada següent el monestir femení fou novament afavorit pel seu benefactor mitjançant sengles donacions l'any 1196 que permeteren eixamplar el domini inicial del monestir: el 16 de maig Guillem concedia a l'abadessa de Vallbona la part del delme que posseïa a Preixana⁴⁸ i el 22 de juliol ampliava els drets del monestir en concedir-li una heretat i a més els drets que Berenguer de Sanauja tenia en el castell i terme de l'esmentat lloc.⁴⁹ Probablement aquests drets devien representar la

43. *Ibidem*, pàgs 105, doc. IV.

44. *Ibidem*, pàgs. 105-106, doc. V.

45. Josep-Joan PIQUER I JOVER, *La baronia de Vallbona* (Notes d'estudi), Lleida, 1981, pàg. 61.

46. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 64.

47. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 39.

48. PIQUER, *La baronia*, pàgs. 61.

49. PIQUER, *La baronia*, pàg. 61.

quarta part de tot el lloc, ja que això fou el que adquirí aquest darrer cavaller el 31 d'octubre de 1150 per donació de Berenguer Arnau d'Anglesola, avi del concedent Guillem de Cervera.⁵⁰

El domini territorial del cenobi cistercenc a Preixana era bastant important a començament del segle XIII, ja que en el privilegi de salvaguarda i protecció en favor de la comunitat, persones i béns del monestir concedit pel papa Innocenci III, de data 26 de febrer de 1201⁵¹ i un altre de semblant del papa Honori III, del 6 de maig de 1220⁵² s'esmenten específicament les possessions del cenobi a Preixana, tot i que en aquesta darrera data estigués el castell i terme penyorat, tal com hem exposat, al monestir de Poblet.

Malgrat les bones relacions de Guillem de Cervera amb el monestir de la Conca de Barberà, Vallbona no descurava la seva política d'eixamplament dominical a Preixana, per bé que no ho féu directament amb el senyor del lloc, sinó a través d'altres posseïdors de terres i drets. Així, el 19 de juny de 1203, Vallbona aconseguia, per donació de Pere de Tàrrrega a l'abadessa del monestir i a la monja Berenguera de Cervera, els drets que Berenguer Arnau de Sanaüja tenia en la senyoria de Preixana.⁵³ La presència de Berenguera de Cervera juntament amb l'abadessa i sense la presència de cap altra monja suggereix que probablement les gestions per a l'adquisició d'aquests drets foren realitzades per l'esmentada noble senyora.

D'entre els diversos drets que el monestir tenia en aquesta població, a banda les heretats i els senyoriais, destaquen dos molins dels quals el 26 de març de 1208 l'abadessa feia establiment a Ramon d'en Pere.⁵⁴ Gairebé al cap de vint anys més tard, el monestir adquiria el 23 de maig de 1226 la meitat del molí que posseïa a Preixana Arnau de Rubió, donació que era feta amb l'obligació per part dels beneficiaris de fer celebrar una missa a l'Esperit Sant el segon diumenge de Pasqua i cada una una missa de difunts en l'aniversari de l'òbit del concedent.⁵⁵

50. PIQUER, *La baronia*, pàg. 60.

51. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 69.

52. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 74.

53. PIQUER, *La baronia*, pàgs. 61-62.

54. PIQUER, *La baronia*, pàg. 62.

55. PIQUER, *La baronia*, pàg. 62.

L'ADQUISICIÓ DEL SENYORIU DE PREIXANA PER VALLBONA

A poc a poc i progressivament el monestir de Vallbona havia anat ampliant, gairebé exclusivament per donacions de benefactors, el seu domini patrimonial a Preixana: tal com hem esmentat, hi posseïa finques, molins, una part del delme i fins i tot drets feudals en el castell. El fet de la situació tan propera d'aquest lloc motivava que fos desitjat per la comunitat cistercenca que en aquests anys anava forjant una petita baronia al redós del centre cenobític. En aquesta política d'expansió territorial fou molt important el paper que hi jugaren l'abadessa Ermessenda de Rubió —l'abadiat de la qual fou un dels més llargs dins la història del monestir, ja que s'inicià el 1191 i s'acabà el 1229—⁵⁶ i sobretot els criteris econòmics que a ben segur inculcà a la comunitat Berenguera de Cervera, la primera dona noble que ingressà al monestir.⁵⁷ Si al començament de la singladura de Vallbona, la comunitat eremítica estava més inclinada a rebre donacions de terres i drets molt a prop dels llocs que habitaven i a viure a través del conreu dels propis camps i dels ingressos procedents dels drets, amb la mentalitat introduïda per Berenguera de Cervera el convent de Vallbona assumirà progressivament un capteniment més nobiliari i feudal, i per tant, inclinat cap a l'adquisició de drets damunt poblacions i termes i a la seva concentració de manera que permetessin la formació de dominis en els quals el monestir posseís el màxim de jurisdiccions. Per dur a terme aquestes noves adquisicions procurarà treure, d'altra banda, el màxim rendiment de les seves propietats, cosa que motivarà una millor racionalització del conreu de les seves terres i una explotació més eficaç del seu patrimoni, per tal de disposar dels diners necessaris per fer front a les compres de nou patrimoni.

Preixana formarà part del pla de concentració de la propietat i drets en un mateix lloc per part del monestir vallbonenc, atesa la implantació que hi tenia. Aquesta política expansionista dominical s'eixamplarà al territori veí que pugui ésser un element important per tal d'arrodonir un patrimoni nuclear. Així, el 2 d'agost de 1227 el monestir adquiria el castell, terme i jurisdicció de Bonpàs —situat a l'est de Preixana, a l'angle que formen els termes de Preixana i Vilagrassa, arran de la

56. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 58.

57. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 39.

cruïlla que es produeix entre el camí que va de Preixana a Verdú—⁵⁸ amb els delmes, molins, joves, forns i d'altres drets per compra i pel preu de 330 morabatins a Agnès i Berenguer d'Ofegat.⁵⁹ Anotem en tot cas, que Vallbona, després de l'adquisició definitiva de Preixana, continuarà la seva expansió pel sector oriental d'aquest terme, car el 1273 adquiria per 5.004 sous a Guillem d'Anglesola el castell de Valerna i unes terres situades dins el terme de Preixana.⁶⁰

Preixana havia entrat en les miras del monestir de Vallbona. Aconseguir l'annexió d'aquest lloc no era massa difícil per al cenobi, ja que es donaven una sèrie de circumstàncies que feia la situació especialment favorable per a Vallbona. El lloc havia pertangut a una de les professes de la comunitat, la noble Berenguera de Cervera, a qui havia succeït en la propietat el seu fill Guillem de Cervera, també especial benefactor del monestir urgellenc. A més, el monestir hi havia anat adquirint drets que a final dels anys vint del segle XIII representaven ja una part important del lloc. Un altre factor que degué tenir la seva incidència fou el fet de la recuperació del domini del lloc per part del seu senyor, Guillem de Cervera, havent aconseguit el seu desempenyament al monestir de Poblet, després de gairebé més d'una vintena d'anys que aquest cenobi percebé les rendes d'aquest senyor.

Hi havia, però, un factor negatiu que podia representar una dificultat per a Vallbona: l'amistat de Guillem de Cervera amb el monestir de Poblet i la inclinació d'aquest noble pel cenobi de la Conca, al qual probablement per aquesta època havia ja palesat la seva intenció d'ingressar com a monjo, i que es materialitzà pocs anys més tard, l'any 1230.⁶¹

És molt probable que Berenguera de Cervera abans de morir obtingués el compromís del seu fill Guillem de Cervera d'afavorir el monestir vallbonenc i per tant de no alienar a ningú Preixana sinó a aquest convent. També cal pensar que en aquesta mateixa direcció anirien els consells de la seva germana Eliarda, que consta ja com a monja de Vallbona l'abril de 1225⁶² i que uns anys més tard arribaria a

58. PIQUER, *El senyoriu de Verdú*, pàg. 101, nota 383.

59. PIQUER, *La baronia*, pàg. 62, nota 175.

60. PIQUER, *La baronia*, pàg. 79.

61. PIQUER, *El senyoriu de Verdú*, pàgs. 78-80.

62. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 79.

assumir la responsabilitat màxima del monestir (1232- 1242?).⁶³ Potser en la decisió presa per Guillem de Cervera caldria veure-hi la intervenció i el consell del seu amic, fra Bernat Calbó, aleshores abat de Santes Creus i amic d'aquest noble, present, tal com veurem a la venda del castell de Verdú i també testimoni del seu testament.⁶⁴

Guillem de Cervera sabé conjugar perfectament els seus dos afectes d'una manera gairebé salomònica: el 9 d'agost de 1227 decidia la venda de Preixana i Verdú a les dues comunitats cistercenques de la zona; el primer el venia per mil masmodines d'or a Vallbona,⁶⁵ mentre que el segon era venut a Poblet, que en pagà tres mil morabatins.⁶⁶ Probablement els dos instruments que recolliren sengles actes jurídics es confeccionaren al mateix lloc, és a dir, a l'església del castell de Seròs⁶⁷ —on consta que fou datat el relatiu a Verdú—, on es varen reunir diversos personatges amb tal motiu, d'entre els quals destaquen la seva germana Eliarda d'Àger, el seu nebot Ramon Berenguer d'Àger —fill de la seva germana Eliarda—⁶⁸ i el seu cosí Guillem d'Anglesola, ambdós fiadors de la venda, l'abat de Santes Creus, sant Bernat Calbó, i el prior, fra Pere, diversos monjos de Poblet, el templer fra Bernat de Campanes, comandador de Miravet i la Ribera, i el trinitari fra Guillem de Sabella.

L'amistat que uní Guillem de Cervera amb el monarca Jaume I motivà que aquest noble aconseguís que el rei signés també el document per tal de donar més força executiva al contracte. En efecte, Jaume I feia estampar la seva signatura a l'instrument amb el compromís del monarca de garantir la pacífica possessió de Verdú per part de l'abat Ramon de Cervera i el monestir de Poblet a Montsó el dia 3 de setembre del mateix any 1227.

Al cap de poc temps, probablement el 1228, Guillem de Cervera enviudà de la segona muller, Elvira de Subirats, i materialitzà la seva decisió d'ingressar al monestir de Poblet, on essent encara novici dictà

63. PIQUER, *Abaciologi*, pàgs. 77-80.

64. Eufemià FORT I COGUL, *Sant Bernat Calbó, abat de Santes Creus i bisbe de Vic*, Reus, 1979, pàgs. 137-140.; i PIQUER, *El senyoriu de Verdú*, pàgs. 112-114, doc. VII.

65. PIQUER, *La baronia*, pàg. 62.

66. PIQUER, *El senyoriu de Verdú*, pàgs. 106-111, doc. VI.

67. PIQUER, *El senyoriu de Verdú*, pàg. 111. Diu concretament l'instrument relatiu a Verdú: *Qyod est actum intus ecclesiam castris de Seros*.

68. PIQUER, *El senyoriu de Verdú*, pàg. 77.

el seu testament el dia 26 de juliol de 1230.⁶⁹ D'entre altres disposicions confirmava les donacions i vendes fetes a Preixana al monestir de Vallbona al qual, a més, feia diverses deixes de rendes a Tortosa, Forès i Sarraí.⁷⁰

Amb motiu, doncs, de la compra de Preixana, el seu castell, vila terme i les seves jurisdiccions i drets passaren al monestir de Vallbona. Aquesta adquisició representava la primera inversió important de la comunitat cistercenca en aquesta època. Probablement l'esmerç considerable de diner que implicà la compra per part del monestir es pogué realitzar gràcies al fet que el cenobi es veié afavorit en aquests anys per donacions en numerari que a ben segur li permeteren poder disposar dels cabals necessaris per tal d'assumir l'import d'aquesta compra. Cal recordar, en aquest sentit, que Ermengol VIII d'Urgell deixà en el seu testament, atorgat el 30 d'agost de 1208, mil morabatins al monestir de Vallbona,⁷¹ i que Constança d'Aragó, filla natural del rei Pere I i esposa del senescal Guillem Ramon de Montcada, en el seu testament atorgat el 5 de juliol de 1218, mentre disposava que el seu cos fos inhumat en l'esmentat monestir cistercenc, li feia una deixa de cinc-cents morabatins.⁷² És probable, doncs, que bona part d'aquests diners, una vegada percebuts, fossin invertits en l'adquisició del senyoriu de Preixana.

Amb la materialització de la compra del 9 d'agost de 1227, el monestir cistercenc esdevenia senyor de Preixana i per tant tots els habitants del lloc restaven sotmesos jurisdiccionalment a l'abadessa, la qual, en representació del monestir, quedava facultada per actuar com un senyor feudal més, podent exigir als habitants del lloc tots aquells deures, obligacions i servituds que havien acostumat a tenir amb els senyors anteriors.

LA «CARTA DE FRANQUÍCIA» DE PREIXANA (11 D'AGOST DE 1228)

Al cap de poc temps d'haver adquirit el senyoriu de Preixana, exactament després d'un any i dos dies, el monestir concedia als seus habitants, presents i esdevenidors, representats per onze prohoms de

69. PIQUER, *El senyoriu de Verdú*, pàgs. 112-114, doc. VII.

70. *Ibidem*, pàg. 113.

71. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 70.

72. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 73.

la vila, una sèrie de privilegis que els exoneraven d'alguns dels consuetudinaris «mals usos» i que anaven encaminats a garantir un grau més alt de llibertat dels seus habitants. Abans, però, d'analitzar el contingut i abast d'aquests privilegis, cenyim la nostra consideració a examinar la personalitat dels atorgants, els beneficiaris i els testimonis d'aquell acte tan important per al futur de Preixana.

Els atorgants

El subjecte de la concessió era òbviament el convent del monestir de Vallbona, representat per vuit membres de la comunitat, presidits per la seva abadessa Ermessenda de Rubió. Aquesta abadessa donà una empenta important al monestir de Vallbona al llarg dels trenta-vuit anys que el dirigí i governà.⁷³ Durant el seu abadiat posà les bases de l'organització del propi cenobi i també del seu domini territorial, i sabé, per altra banda, donar al monestir cistercenc nom i fama i, de retruc, aconseguí que fos centre d'interès d'una part de la noblesa del país que maldà per considerar-se benefactora o familiarment vinculada amb aquella institució monàstica. D'entre els magnats que afavoriren el cenobi urgellenc en aquesta etapa es poden esmentar el vescomte Guillem de Cardona,⁷⁴ Elisenda de Rocabertí,⁷⁵ Guillem IV de Cervera,⁷⁶ Ermengol VIII d'Urgell,⁷⁷ Guerau IV de Cabrera,⁷⁸ Berenguera de Cardona,⁷⁹ Alemanda de Subirats,⁸⁰ Ramon de Granyena⁸¹ i Constança d'Aragó.⁸² També durant l'abadiat d'Ermessenda de Rubió el cenobi va obtenir els diplomes d'immunitat i els privilegis papals més importants de la seva història: són els enregistrats en les tres butlles d'Innocenci III, la primera, de 19 d'abril de 1198, en què la Santa seu confirmava a Vallbona totes les llibertats i exempcions que havien

73. PIQUER, *Abaciologi*, pàgs. 58 i 416.

74. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 59.

75. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 69.

76. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 70.

77. PIQUER, *Abaciologi*, pàgs. 70-71.

78. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 71.

79. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 71.

80. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 71.

81. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 73.

82. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 73.

aconseguit les predecessores de l'abadessa Ermessenda de Rubió, i el papa posava sota el seu especial patrocini el monestir i els seus béns;⁸³ la segona, de 7 de juliol de 1200, en què el papa, a més de confirmar els privilegis anteriors i de donar una sèrie de normes reguladores de la vida monacal, com la facultat de tenir encomanades o la imposició del deure de la clausura, limitava a l'abadessa la capacitat d'alienació de béns del cenobi sense comptar amb l'aprovació de la majoria del capítol, i concedia al monestir l'important privilegi d'exempció del pagament de delmes de les seves pròpies terres;⁸⁴ i el tercer, de 30 de juny de 1201, en què el papa, tot confirmant els anteriors privilegis, concedia al monestir que, en cas d'interdicte general, les monges poguessin assistir a la celebració dels oficis divins, per bé que en veu baixa i sense tocar les campanes.⁸⁵

Si és important la personalitat de l'abadessa atorgant no ho és menys la dels altres membres de la comunitat que l'acompanyen en l'acte jurídic, com la priora Berenguera, la sagristana Saura, la cellera Raimonda i les monges Berenguera de Celma, Elisenda de Boixadors, Sibil·la de Banyeres i especialment la ja coneguda Eldiarda d'Àger, qui després havia de regir els destins del monestir des del 1232 al 1242.⁸⁶ La nòmina dels representants del cenobi és completada per Ramon d'Alòs, Ramon de Lleida i Ramon de Senan, els quals signen com a testimonis. El fet que el document els qualifiqui tots tres com a frares, suggereix la possibilitat que es tractés de donats del monestir, l'existència dels quals J.J. Piquer troba al final del segle XII.⁸⁷

Els beneficiaris

El document enregistra específicament els noms dels onze beneficiaris dels privilegis que concedeix el convent i que són: Guillem d'en Mir, Pere Bord, Pere Clavé, Bernat Rodó, Guillem Rodó, Joan Garvé, Bernat de Santafè, Ramon d'en Mir, Ramon d'Abella, Pere Joan i Bernat dez Mor.

83. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 79.

84. PIQUER, *Abaciologi*, pàgs. 69-70.

85. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 70.

86. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 77.

87. PIQUER, *Abaciologi*, pàg. 64.

Aquests onze homes no són però beneficiaris només a títol personal, sinó que ho són de la col·lectivitat atès que actuen en representació de tots els altres habitants de Preixana, tant els presents —de condició social superior, igual o inferior— com els esdevenidors. Probablement aquestes onze persones representen les forces vives, les més dinàmiques de la petita població, car no endebades el document els qualifica de «probi homines», «prohoms» de Preixana. Potser cal veure en ells el petit grup de persones que, comissionat per la comunitat veïnal, portà les gestions amb el monestir per tal d'aconseguir els privilegis de franquícia. Conseqüentment la franquícia va adreçada a tots els habitants de Preixana, sense cap mena de distinció econòmica o social i valedora per tot temps.

Objecte de les franquícies

Els privilegis concedits pel convent de Vallbona als habitants del seu domini de Preixana són molt similars als que enregistren d'altres cartes de franquícia de la zona en aquest mateix moment històric. Concretament, en la concessió s'esmenten aquests tres nivells:

1. *Exoneració de tres dels anomenats «mals usos»*. Per concessió especial del convent de Vallbona, com a senyor feudal del lloc, els habitants de Preixana resten enfranquits de la intestia, de l'eixorquia i de la cugucia, és a dir, d'aquells drets del senyor exercits damunt els vassalls i que per raó de la mort sense testament o sense descendència del pagès o per adulteri de la dona li atribuïen la facultat de possessionar-se d'una part dels seus béns.⁸⁸ Amb aquestes exempcions els veïns de Preixana aconseguien l'alliberament de les restriccions als drets civils que implicava la vigència d'aquests tres mals usos esdevenint d'aquesta manera una comunitat rural amb un major grau de llibertat. A més, però, els seus habitants obtenien una garantia important per a la possessió i lliure disposició dels seus propis béns, parts dels quals i en els casos esmentats restaven a beneplàcit del senyor.

88. Eduardo de HINOJOSA, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Catalunya durante la Edad Media*, en *Obras completas*, II, Madrid, 1955, pàgs. 220-225; i també Wladimiro PISKORSKI, *El problema de la significación y el origen de los seis «malos usos» en Cataluña*. Traducció directa del ruso por Julia Rodriguez Danilevsky, Barcelona, 1929.

La concessió era feta, finalment, a tots els habitants del lloc, tant rics com modestos, terratinents o no, a cada u en particular i a tots en general, i a bon fur i bon costum i amb la més àmplia interpretació jurídica que els fos favorable.

2. *Salvaguarda i lliure disposició dels propis béns dels habitants i facultat de comerciar lliurement.* El privilegi no se cenyia només a l'exoneració de càrregues personals vexatòries com els esmentats tres mals usos, sinó que s'ampliava a la lliure i absoluta disposició dels béns dels habitants del lloc, tant referida a aquells que hi tinguessin casa com no i fins i tot a aquells que hi vinguessin per tal de realitzar les seves activitats comercials. Es facultava als seus habitants per a la lliure donació dels seus béns, que podrien deixar en testament o per disposició a qui volguessin, sense cap contradicció de la senyoria. A més, hom concedia la garantia de lliure circulació de béns i mercaderies i la total llibertat d'activitats econòmiques, per les quals el monestir renunciava a exigir cap imposició ni cap altre dret que s'hagués acostumat a percebre. Aquesta llibertat de comerciar havia de representar un benefici molt important per a la població, ja que d'aquesta manera es garantia el proveïment de queviures, per una banda, i per l'altra hom donava la possibilitat que nous veïns vinguessin a habitar al lloc atrets per la protecció que s'oferia als seus béns i mercaderies.

3. *Garanties jurídic-processals per als habitants del lloc.* Per últim, el privilegi de 1228 concedia als habitants de Preixana una sèrie de privilegis concernents a la regulació de la justícia i encaminats al seu recte exercici a través de diverses garanties d'índole processal. Al respecte hom fixava que ningú no fos objecte de violència en persona o béns, en el cas d'haver delinquit, si donava la ferma adient a l'espera del judici corresponent. Per altra banda, s'establia que si alguna persona rebia injúries o era nafrada o violentada per una altra, que s'apliqués la normativa processal i penal fixada als Usatges de Barcelona. En definitiva, hom intentava regular aquests aspectes processals per tal de donar més garanties a la lliure possessió dels béns dels habitants del lloc així, com a la seva pròpia llibertat personal.

Motius i significació de la carta de franquícia de Preixana

És indubtable que les concessions fetes pel monestir de Vallbona als habitants d'un dels llocs de la seva baronia havien d'ajudar-los a un major desenvolupament social i econòmic. Alliberats aquells súbdits de les traves que els mals usos imposaven a l'exercici dels drets civils bàsics i d'aquells altres costums feudals que comprometien la tranquil·la possessió dels propis béns i adquirint una plena capacitat de disposar-ne, acompanyada d'unes majors garanties judicials, aquesta població de l'Urgell posava les bases per a l'assoliment d'un futur amb més progrés i benestar, a l'empara d'un major grau de llibertat.

Les cotes més altes de llibertat dels pobles no s'han aconseguit al llarg de la història per concessió gratuïta i condescendent d'aquells que tenien el poder i l'exercien, sinó a través de la reivindicació constant d'aquells que patien sovint els seus efectes més negatius. Desconeixem els fets i els esdeveniments que se succeïren al voltant del 1228 a Preixana i que propiciaren la consecució per part dels seus habitants de la carta de franquícies. No seria inversemblant, però, de pensar que des de feia temps s'havia anat creant en el si de la població un moviment que reclamava un major reconeixement de la seva personalitat col·lectiva i que propugnava l'alliberament d'aquelles càrregues que tradicionalment minvaven la llibertat dels veïns i de les quals ja diverses col·lectivitats de la rodalia, aprofitant els moments més propicis, s'havien aconseguit exonerar. Recordem, per exemple, que el 1179 Guillem d'Anglesola, per tal d'afavorir la colonització de Castellnou de Seana, es veia obligat a concedir a quaranta-set pobladors, entre d'altres privilegis, l'exoneració dels tres mals usos d'eixorquia, intestia i cugucia.⁸⁹ Al cap de pocs anys, el 1184, els habitants de la població veïna de Verdú, en aquesta mateixa línia, aconseguien també la franquícia de l'eixorquia per concessió de Berenguera de Cervera.⁹⁰ El 1231, quan Preixana ja havia obtingut la seva carta de franquícia del monestir de Vallbona, Verdú aconseguia

89. Roser REYNAL I ALIBÉS i Miquel GALITÓ I PUBILL, *La carta de poblament de Castellnou de Seana (25 de maig de 1179)*, «Estudis Castellnouencs», 3, Lleida, 1989.

90. José Maria FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia*, I, pàgs. 241-242., doc. 174.

una ampliació de l'anterior privilegi per concessió de l'abat Arnau de Poblet i de l'antic senyor Guillem de Cervera, ja monjo de Poblet; l'ampliació implicava l'exoneració de la quèstia, dels altres mals usos i del terç de vendes, d'acord amb el resultat de les negociacions fetes entre el monestir i els habitants del poble.⁹¹ Uns quants anys abans era el mateix monarca Alfons I qui eximia dels tres esmentats mals usos els habitants de Vilagrassa.⁹² I tot just entrat el segle XIII, el 1204, Bernat d'Anglesola feia una concessió semblant en favor dels habitants del seu domini de Golmés.⁹³ A final de la segona dècada d'aquest segle, no massa lluny de Preixana, a la subcomarca dels Comalats, els habitants del llogaret de Belltall, aprofitant els conflictes sorgits entre el senyor eminent Guillem de Guardiola i el seu vassall Seré de Montpalau, aconseguen d'aquest darrer la concessió el 1227 d'una important carta de franquícia que, entre d'altres privilegis, els exonerava dels esmentats mals usos i els possibilitava l'assoliment d'un major creixement econòmic i social.⁹⁴

Els habitants de Preixana disposaven, doncs, de models de franqueses molt propers geogràficament que havien d'incitar-los a la negociació per aconseguir aquelles cotes de llibertat que gaudien els súbdits d'algunes poblacions de la rodalia. Potser aquest moviment intern aprofità les tensions que sens dubte degueren sorgir entre Guillem de Cervera i un dels seus fills anomenat també Guillem de Cervera però més conegut amb el nom de Folc de Pontoves,⁹⁵ arran de l'alienació dels dominis de Verdú i Preixana per part del seu pare i que minvaven substancialment la seva futura herència. Que les relacions de Folc amb el seu progenitor no foren massa bones ho palesa el testament de Guillem de Cervera, en el qual nomena hereu l'esmentat Folc, per bé que només en els drets que té el testador a Lleida, Castellans i Juneda,⁹⁶ disposició que fou contestada per aquest noble i que implicà fins i tot la intervenció de l'abat de Santes Creus, Bernat Calbó, el qual obtingué el 12 de gener de 1230 de Folc la promesa de respectar la darrera

91. *Ibidem*, vol. I, pàgs. 363-365, doc. 255.

92. *Ibidem*, vol. I, pàgs. 243-245, doc. 176.

93. *Ibidem*, vol. I, pàgs. 299-301, doc. 218.

94. Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La carta de franquícia de Belltall (19 de novembre de 1227)*, «Universitas Tarraconensis» I(1976), pàgs. 43-63.

95. PIQUER, *El senyoriu de Verdú*, pàg. 78.

96. PIQUER, *El senyoriu de Verdú*, pàgs. 113.

voluntat del seu pare.⁹⁷ És probable que Folc després no complís el seu compromís i que atesa la «seva turbulenta conducta», en paraules de Fort i Cogul, fos fins i tot desheretat.⁹⁸

Potser el compromís per part dels habitants de Preixana d'estar al marge de les dissensions entre el fill del venedor del lloc i el nou propietari, o potser simplement el reconeixement efectiu de la nova senyoria, foren les contraprestacions que oferiren els representants del moviment alliberador popular al monestir de Vallbona per tal d'iniciar un diàleg positiu amb la comunitat i amb garanties d'èxit per a la seva causa.

El canvi de senyoria degué ser, doncs, un moment especialment oportú per ser aprofitat pels habitants de Preixana per presentar al monestir les seves reivindicacions. Els veïns nomenaren onze delegats perquè gestionessin l'assumpte amb el convent cistercenc i per convèncer als seus responsables dels beneficis que les llibertats que els súbdits demanaven aportarien en primer lloc a ells mateixos i, de retruc, amb l'expansió social i econòmica que podria adquirir aquella comunitat poblacional, al mateix monestir que com a senyor del lloc podria obtenir més ingressos dels drets que posseïa damunt aquells vassalls.

Els responsables de la comunitat, de la seva banda, es trobaren també davant d'una situació immillorable per palesar la seva bona voluntat amb els nous vassalls que s'integraven a la seva baronia. Enfront moltes vegades de la intransigència dels senyors laics, les monges tenien l'oportunitat de presentar-se com un grup dialogant i generós que no dubtava a renunciar als seus privilegis per tal d'augmentar els dels seus sotmesos. Un premi per a un dels pobles que formaven el seu domini jurisdiccional podria representar, així mateix, un element propagandístic per al monestir vallbonenc com a senyor feudal que sabia pagar generosament amb la moneda que més tenia al seu abast —i que més ben rebuda era, per altra banda, pels afectats—, és a dir, majors cotes de llibertat, seguretats jurídiques més en consonància amb els temps i més garanties econòmiques per als seus súbdits i vassalls.

La història confirmà que efectivament els dirigents del monestir

97. Eufemià FORT I COGUL, *Sant Bernat Calbó, abat de Santes Creus i bisbe de Vic*, Reus, 1979, pàgs. 139-140.

98. PIQUER, *El senyoriu de Verdú*, pàg. 67, nota 251.

cistercenc que concediren les franquícies de 1228 als habitants de Preixana no erraren en la seva decisió, car, gràcies en bona part als privilegis de què gaudí aquesta població, Preixana fou el lloc de la baronia del monestir que major desenvolupament econòmic adquirí en els segles immediatament posteriors. Encara avui és aquesta població, d'entre els tretze llocs que formaven l'antiga baronia de Vallbona⁹⁹, la que compta amb major nombre d'habitants.

99. Aquesta baronia la integraven els llocs següents: Els Eixaders, Llorenç de Vallbona, Quadra del Mas-Déu, Mas del Sant Esperit, Mas de Vallbona, Montesquiú, Els Omells de Na Gaia, Preixana, Rocafort de Vallbona, Rocallaura, Valerna, Vallbona i el Vilet. A tots ells s'hi hauria d'afegir el lloc de l'Espluga Calba, que senyorejà el monestir només noranta-nou anys, entre 1251 i 1350 (Vegeu Josep-Joan PIQUER I JOVER, *La baronia de Vallbona (Notes d'estudi)*, Lleida, 1981, pàgs. 10 i 101).

APÈNDIX DOCUMENTAL

1228, agost, 11

L'abadessa i d'altres monges en representació del convent de Vallbona concedeixen a onze habitants de Preixana, i a tots els seus veïns presents i esdevenidors l'enfranquiment de tres dels anomenats mals usos, i estableixen diverses normes de tipus judicial i econòmic.

Arxiu del Monestir de Vallbona, Sèrie Pergamins, Carpeta XII, núm. 21

In Dei nomine. Sit notum cunctis quod nos Ermesende, dicta abbatissa Vallisbone, et Berengaria, priorissa, et Saura, sacristana, Raimunda, cellararia, et domina Eldiarde de Ager et Berengaria de Ceuma et Eliscende de Boxados et Sibilia de Baineres et deinde omnis conventus, per nos et per omnes successores nostros presentes et futuros, nunc et imperpetuum, damus et concedimus vobis probis hominibus de Prixana, videlicet Guillelmo d'en Mir et Petro Bort et Petro Claver et Bernardo Retundo et Guillelmo Retundo et Iohanni Garber et Bernardo de Sancta Fide et Raimundo d'en Mir et Raimundo de Apilia et Petro Iohanni et Bernardo dez Mor et deinde omnibus hominibus, tam minoribus quam maioribus, presentibus et futuris in castro de Prixana habitatoribus et habitaturis, quandam libertatem que vobis premeiatis et aliis non meiatis, presentibus et futuris, imperpetuum valeat et prosit sine omni contradiccione; in qua libertate damus, concedimus et dimittimus vobis omnibus presentibus et futuris in Prixana habitantibus et habitaturis, scilicet entestatos et exorquias et cucucias, que omnia et singula tam minoribus quam maioribus, divitibus et pauperibus, hereditatis et non hereditatis, presentibus et futuris, in simul et comuniter damus, concedimus, dimittimus et difinimus ad bonum furum et bonam consuetudinem et utilem vestrum intellectum ut melius potest dici et intelligi a quolibet viro iurisperito. Addimus eciam huic donacioni sive libertati quod omnes habitantes et non habitantes, heredes et non heredes, casati et non casati, teneant et habeant in dicta villa de Prixana omnia sua salva et segura quecumque ibi lucraverint et habuerint vel ab aliis locis atulerint, et possint omnia sua abstrahere et precare ubicumque voluerint, et dare et dimittere cui vel quibus voluerint cum testamentis et sine omni scripto, vita et morte ad omnes suas voluntates faciendas, sine omni contradicto, et in omnibus his predictis aliquid petere, inquirere vel demandare nullo modo per possessionem neque per furum vel consuetudinem aliquam valeamus ad profectum nostrum neque ad vestrum vestrorumque dampnum; et in omnibus his predictis et singulis renunciamus omnibus accionibus et iuribus contra hoc nos vel nostros adiuvantibus. Item addimus et volumus, damus et concedimus omnibus habitantibus et habitaturis presentibus et futuris in predicta villa de Prixana comorantibus quod nullus ab alio iniurietur neque iniuste deducatur neque vim aliquam a maioribus minoribus nec a minoribus maioribus inferatur, et quicumque ius facere potuerit et fideiussoriam iuris dare potuerit et secundum consuetudinem istius terre ius asseguraverit si forte culpam aliquam non impellatur nec capiatur neque ullam vim sibi faciatur neque aliquid suarum rerum ei auferatur,

set ius faciendo omnes sint salvi et securi ipsi et omnia sua mobilia et immobilia et se movencia; et si¹⁰⁰ forte, quod absit, aliquis ab¹⁰¹ alio impulsus, desonestatus vel percussus sive vulneratus aliquo modo fuerit, secundum usaticos de Barchinona rectum iudicium omnibus tam minoribus quam maioribus compleatur.

Facta carta IIIo idus augusti, anno Domini MoCCoXXoVIIIo.

Sig+num domine Ermesende, abbatisse Vallisbone. Sig+num Berengarie, priorisse. Sig+num Saure, sacristane. Sig+num Raimunde, cellararie. Sig+num domine Eldiarde de Ager. Sig+num Berengarie de Ceuma. Sig+num Elicsende de Boxados. Sig+num Sibilie de Baineres. Sig+num fratris Iohannis de Alos. Sig+num fratris Raimundi de Ilerda. Sig+num fratris Raimundi de Senan, nos omnes qui per nos et per omnem conventum hoc laudamus, concedimus et firmamus et a testibus firmare rogamus. Sig+num Raimundi Deude. Sig+num Guillelmi Portal. Sig+num Bernardi, magistri, stantis in Vilamainanone, qui huius rei stestes sumus.

Arnaldus de Pino scripsit et hoc signum (signum) fecit die et anno que supra, cum suprascripto in XXoVIo reglono.

100. si, *interlineat*.

101. ab, *interlineat*.

